

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

УДК 341.1/.8:339.7

ГРАБИНСЬКИЙ М. І.,

аспірант кафедри міжнародного права
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВАЛЮТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. У статті розглянуто проблеми визначення етапів розвитку міжнародної валютної системи. Розкрито наукові позиції щодо міжнародно-правових актів та їх вплив на реформування міжнародної валютної системи. На підставі цих ознак проведено аналіз міжнародно-правового регулювання валютних відносин.

Ключові слова: Міжнародний валютний фонд, Бретон-Вудська валютна система, Ямайська валютна система, золотий стандарт, Латинський валютний союз.

Постановка проблеми. Міжнародне валютне право як галузь міжнародного фінансового права й підгалузь сучасного міжнародного економічного права зародилось у повоєнний період. Проте міжнародні валютні правовідносини як елемент міжнародних економічних правовідносин виникли ще в ХІХ столітті. Розвиток сучасного міжнародного валютного права припадає приблизно на другу половину ХХ століття, коли постало розуміння того, що європейське співтовариство не може більше не реагувати на відсутність міжнародно-правового регулювання монетарного складника своїх економічних інтересів. Кризові явища в повоєнній економіці, стихійність валютної системи та інші проблеми нових на той час галузей економіки потребували правового регулювання публічних фінансово-економічних відносин, які охоплювались міжнародним публічним правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями етапів розвитку міжнародних валютних правовідносин займалися А. Альтшулер,

В. Шумілов, О. Шаров, О. Дунас, Л. Лазебник, Н. Бойцун, О. Вайцеховська, Г. Габерлер, П. Маланжук та інші науковці. Проте, на жаль, немає єдиного універсального підходу до визначення етапів розвитку цих правовідносин, а кожен із наявних підходів має свої переваги й недоліки.

Метою статті є розкриття основних етапів становлення й розвитку сучасної міжнародної валютної системи, а також простеження зміни її міжнародно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічні валютні відносини, що становлять предмет існуючого міжнародного валютного права, зародилися задовго до становлення цієї галузі сучасного міжнародного права. Міжнародне правове регулювання цих відносин на той момент здійснювалося стародавнім і середньовічним міжнародним правом, а конференції й міждержавні угоди ХХ століття (Паризька, Генуезька та інші) є яскравим проявом класичного міжнародного права.

Варто звернути увагу на те, що перші міжнародні валютні відносини виникли ще в III тисячолітті до н. е. Це були насамперед розрахунки між державами та громадами, які здійснювались на підставі торговельної співпраці. Зазначимо, що виникнення міжнародного права взагалі тісно пов'язане з торговими відносинами, адже будь-які, не лише економічні, а й політичні, соціальні, гуманітарні та інші відносини, усе одно містять економічний елемент. Саме наявність цього елемента в міжнародних публічно-правових відносинах на момент їх становлення поклала початок такій галузі, як міжнародне фінансове право. Варто також зазначити, що хоча торгові відносини в стародавній період мали насамперед публічно-правовий характер, проте також вони стали основою для виникнення міжнародного комерційного права, що є галуззю міжнародного приватного права [1; 2, с. 9–10; 6, с. 102–106; 7; 9, с. 44–45].

Валютно-кредитні відносини як різновид публічних економічних правовідносин з'явилися ще в V – IV століттях до н. е. одночасно з розвитком грецької торгівлі, яка потребувала ефективного механізму правового регулювання міжнародних фінансово-валютних відносин. Того ж часу кожне місто-поліс прагнуло карбувати власну монету задля задоволення своїх адміністративно-фінансових інтересів, а це провокувало необхідність організації обміну таких грошей. Цю роботу виконували трапезити – торговельні посередники. Вони виконували функції банку, а також, окрім обміну грошей, надавали ту чи іншу грошову одиницю в позику під проценти, зберігали гроші своїх клієнтів і вели їх особисті рахунки. Схожа ситуація спостерігалась у римській торгівлі, адже міжнародна торгівля аналогічно потребувала функціонування римських професійних міняйл [6, с. 105; 7; 9, с. 44–45].

Міжнародні публічні фінансові відносини розвивались також в інші періоди, спочатку у формі обміну монет із дорогоцінних металів (наприклад, бронзи й срібла), дисконту внесків, а потім у формі розрахунків між банками різних країн.

Формування економіки й економічної думки у XVIII столітті набуло вагомого суспільного значення, а низка економічних інститутів виокремились у самостійні економічні структури. Це зумовило потребу в заходах міжнародного характеру, оскільки наявні на той час міжнародні фінансові та валютно-кредитні відносини гальмувались непорядкованістю міжнародних фінансово-економічних відносин, практичною некерованістю валютних ринків, неоднозначністю й суперечливістю валютної політики різних країн. Саме тому згодом відбулось перетворення стихійних відносин на впорядковану валютну систему [6, с. 102–104; 7; 8, с. 10].

Розвиток цих економічних інститутів зумовив початок нового міжнародного правового регулювання публічних валютно-кредитних відносин. Світова валютно-фінансова система пройшла три основні стадії еволюційного розвитку, однак варто зазначити, що ці стадії є досить загальними, кожна країна мала власні особливості проходження цих етапів.

Першою стадією можна вважати *золотий стандарт*. Виокремлення певних етапів розвитку й еволюції цієї стадії в науці міжнародного права досі супроводжується певними політичними протиріччями. Наприклад, науковці з пострадянських країн і вітчизняні вчені виділяють Паризьку валютну систему (1867–1922 рр.) та Генуезьку систему золотодевизного стандарту (1922–1934 рр.). Основою цих систем виступає золото, адже всі валюти мають золотий вміст, що впливає на їх валютні курси [5, с. 13; 8, с. 10]. Натомість американські вчені практично не згадують про ці валютні системи та, узагальнюючи, запевняють, що це все був перехідний етап від біметалізму до «Бретон-Вудсу».

Біметалізм, що існував у Європі тривалий час, не виправдовував себе. Однією з причин цього був негнучкий курс золота й срібла, який перестав відображати реальне співвідношення вартостей цих металів. Також кожна країна встановлювала власний курс, що перешкоджало міжнародним валютним відносинам. Першою спробою встановити біметалізм на міжнародному рівні вважається утворення декількома європейськими країнами (Францією, Бельгією, Італією та Швейцарією) на конференції 1865 р. Латинського валютного союзу, хоча проіснував він недовго (до 1878 р.), оскільки золото виходило з обігу, ставши засобом нагромадження скарбів, а срібло не могло забезпечити повноцінний обіг грошей. Розпад союзу супроводжувався заборонаю вільного карбування срібла в країнах-учасниках, що зумовило автоматичний перехід їх до золотого нометалізму [11, с. 19–31].

Золотий стандарт уперше було запроваджено й запропоновано Банком Англії в 1821 р. (хоча де-факто Великобританія перейшла на золотий нометалізм ще в 1771 р.), проте офіційне міжнародне визнання ця система отримала лише в 1867 р. на Паризькій конференції.

Золотий стандарт пройшов через три етапи. У межах результатів Паризької конференції отримав своє офіційне визнання золотомонетний різновид золотого стандарту (1867 р. – початок XX століття), який передбачав

вільну чеканку золотих монет і наявність банкнот, які мали так званий золотий вміст. З початку ХХ століття до початку Першої світової війни існував *золотозлитковий* різновид золотого стандарту, що передбачав використання золота лише в міжнародних розрахунках. А *золотовалютний* (ще відомий як *золотодивізний*, або *Гануезька валютна система*) був імплементований у 1922 р., діяв до початку Другої світової війни та передбачав існування девізів, тобто платіжних засобів в іноземній валюті, що використовувались нарівні із золотом у міжнародних розрахунках [5, с. 12–14].

Розпад золотого стандарту відбувався поступово. З 1929 р. із цієї системи почали виходити аграрні й колоніальні країни. Згодом, у 1931 р., вийшли Німеччина, Австрія та Великобританія, у 1933 р. – Сполучені Штати Америки, а з відміною золотого стандарту у Франції в 1936 р. він майже повністю був зруйнований, і на його розвалинах сформувались три валютні блоки: стерлінговий, доларовий та золотий [5, с. 14].

Оскільки слабкий золотий стандарт не витримав наслідків Першої світової війни, Друга світова війна остаточно зруйнувала його залишки. Тому світова валютна система й міжнародні валютні відносини потребували повного реформування, яким згодом стала валютна система, запропонована американцями в Бретон Вудсі.

Другою стадією еволюційного розвитку світової валютно-фінансової системи можна вважати *Бретон-Вудську багатосторонню валютну систему* (з 1944 р. по 1976 р.). Основою цієї системи виступає американський долар, встановлено золотий паритет 35 доларів США за 1 тройську унцію золота, а валютні курси інших валют встановлюються через золото. Саме з існуванням цієї валютної системи багато науковців (особливо зарубіжних) пов'язують зародження міжнародного економічного права як галузі [5, с. 13; 7; 8, с. 10].

Друга світова війна виснажила світову економіку, а крах золотого стандарту лише посилював згубний вплив війни. Тому в липні 1944 р. в місті Бретон-Вудсі (США) відбулась конференція з розробки нової світової валютної системи.

Було розглянуто два варіанти подолання ситуації, що склалася. Один із них запропоновано делегацією з Великобританії під головуванням Дж. Кейнса. Цей варіант передбачав запровадження наднаціональної валюти – банкорів (*the Bancor*, проте ця назва не англійського, а французького походження та означає «банківське золото»), створення міжнародного банку – Клірингового союзу, який емітував би ці банкори, а вони у свою чергу мали б повністю замінити золото. Центральні банки повинні були обміняти все наявне в них золото Кліринговому союзу на банкори, проте без можливості зворотного обміну [5, с. 15; 12, с. 15–16].

Інший варіант, запропонований делегацією зі Сполучених Штатів Америки під головуванням Г. Вайта, передбачав вільну конвертацію доларів США в золото й навпаки за курсом 35 доларів США за унцію золота (28,3 г), а інші валютні курси чітко фіксувались у співвідношенні з дола-

ром США. Оскільки початковий варіант плану Г. Вайта був спрямований на західну півкулю, він передбачав створення Всеамериканського банку [5, с. 15; 12, с. 16].

Варто зазначити, що обидва варіанти передбачали створення міжнародної валютної агенції (організації), яка координувала б міжнародну фінансову систему. Проте під час розгляду цих проектів додали також французьку альтернативу, основою якої стала французько-британська угода 1939 р., що передбачала створення не наднаціональних банківських інституцій, а координаційної міжнародної організації (спеціальної установи) – Агентства валютної стабілізації. Хоча загальною ідеєю французів усе-таки було повернення до золотовалютного стандарту. США схилились до ідей Дж. Кейнса, однак трансформували їх відповідно до власних інтересів: агенція отримала назву, запропоновану згодом американською делегацією, – Міжнародний валютний фонд, адже Кліринговий союз, на їх думку, своєю назвою значно обмежував їх суверенітет у валютних питаннях; банкори трансформували в юнітаси (*unitas*), а пізніше замість них запропонували використовувати долари США. Проте така редакція «компромісного проекту» більше була схожа на варіант, що спочатку пропонувала делегація США, ніж на варіант британської делегації, який брали за основу. Однак саме такий компроміс дав змогу прийняти в квітні 1943 р. спільну заяву Вашингтона й Лондона про створення Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ) [5, с. 15; 12, с. 16]. Цей компромісний варіант американці назвали «*new Deal for a new world*» («нова Угода для нового світу») [3].

Основні принципи Бретон-Вудської валютної конференції було відображено в Статтях Угоди Міжнародного валютного фонду (так званий Статут Міжнародного валютного фонду) [10].

Також варто зазначити, що Бретон-Вудську ідеологію побудовано на двох важливих твердженнях про те, що має бути ефективний рух до глобальної (світової) відкритості ринків із метою протидії економічному націоналізму, а також спільне управління країнами-членами розвитком світової економічної системи з метою загального зменшення економічних бар'єрів для міжнародного руху товарів і послуг [13, с. 22–23].

За 10 років більшість європейських країн оголосили вільне конвертування своїх валют, проте США не могли більше виконувати свої Бретон-Вудські зобов'язання та підтримувати золото на рівні 35 доларів за унцію. Задля уникнення інфляції США були змушені ввести низку обмежень на прямі інвестиції й кредити, що спричинило виникнення ринку єврооблігацій, деномінованих в американських доларах. Євродолари – це деноміновані в американських доларах депозити в банках за межами США та в міжнародних банківських установах. Оскільки банки Радянського Союзу стали першими й найактивнішими учасниками ринку євродоларів, цей ринок швидко перетворився на ефективну альтернативу Бретон-Вудській системі. Саме із цього моменту почалась десятилітня криза Бретон-Вудської системи, що виявилось у таких явищах:

- виникненні подвійного (приватного та офіційного) ринку золота в 1968 р.;
- створенні наднаціональних грошей – спеціальних прав запозичення (SDR) Міжнародних валютним фондом під тиском Франції в 1969 р. (відоме як Перша зміна (поправка) до Угоди про МВФ);
- падінні відсоткових ставок у США та масовому відпливі капіталу із США до Європи в 1970 р.;
- тимчасовій забороні конвертації долара в золото, девальвації долара на 8% та зростанні вартості тройської унції золота до 38 доларів США в 1971 р.;
- зростанні вартості тройської унції до 42,2 доларів США та відмові від твердих валютних курсів у 1973 р. [5, с. 16–17].

Загострення кризи Бретон-Вудської валютної системи в 1972–1974 рр. змусило Міжнародний валютний фонд підготувати проект реформи нової валютної системи, представлений у місті Кінгстоні (Ямайка) у 1976 р. та ратифікований більшістю країн у 1978 р. [5, с. 17]. Так відбувся перехід від другої до третьої стадії еволюції світової валютно-фінансової системи.

Тому *третьою стадією*, що триває дотепер, можна вважати *Ямайську (або Кінгстонську) валютну систему* (з 1976 р.). Основою цієї системи виступають SDR (*Special Drawing Rights* – спеціальні права запозичення), а країни самі встановлюють режим валютного курсу: фіксований, частково фіксований або плаваючий.

Два згадані принципи Бретон-Вудської ідеології було замінено лише одним, а саме тим, що монетарна влада країн – членів МВФ може фіксувати курс своєї валюти до іншої валюти, до «кошика валют», іншим чином регулювати валютний курс або жодним чином не фіксувати його, проте єдиним винятком стала заборона фіксування щодо золота. Ці зміни в січні 1976 р. було сформульовано в межах Другої зміни (поправки) до Угоди про Міжнародний валютний фонд та прийнято Тимчасовим комітетом Міжнародного валютного фонду (з 1999 р. його перетворено на Міжнародний валютно-фінансовий комітет Ради керуючих Міжнародного валютного фонду). Переважно зміни стосувалися Статті IV згаданої Бретон-Вудської угоди [5, с. 13; 8, с. 10; 13, с. 25–26].

Сьогодні можна вже говорити про те, що стандарт SDR також втрачає свою ефективність, адже простежується тенденція до переходу на багато-валютний стандарт на основі провідних валют світу, а трьома провідними фінансовими центрами є Лондон, Нью-Йорк і Токіо, чії валюти цілком можуть становити основу нової світової валютної системи [5, с. 19].

Хоча Ямайська міжнародна валютна система замінила Бретон-Вудську [4, с. 134–135], проте міжнародні міжурядові економічні організації, створені в Бретон-Вудсі, і домовленості, досягнуті там (щоправда, з деякими змінами), досі посідають вагоме місце в розвитку міжнародних економічних правовідносин.

Міжнародний валютний фонд координує співпрацю країн із метою взаємного економічного зростання, побудови ефективного глобального

валютно-фінансового співробітництва, забезпечення фінансової стабільності та усунення валютно-фінансових перешкод у міжнародній торгівлі [14, с. 41].

Деякі науковці також вважають, що масове приєднання до Бреттон-Вудської угоди постсоціалістичних країн наприкінці ХХ століття можна розглядати як початок нового етапу розвитку міжнародних валютних правовідносин [13, с. 29]. Однак поки що правових підстав для такого твердження, на нашу думку, немає.

Хоча СРСР брав активну участь у конференції в Бреттон-Вудсі й формуванні Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку реконструкції та розвитку (Світового банку), кінцевий результат у становленні цієї валютної системи не задовольняв тогочасні його інтереси. Хоча існували спеціальні норми (зокрема, Статтю IV), які мали сприяти участі в МВФ країн із неринковою економікою, проте звинувачення Г. Вайта в шпигунстві зупинило цей процес. Однак уже в 1970-х рр. економіка СРСР потребувала залучення кредитних коштів від МВФ, що знову зумовило зацікавленість Радянського Союзу до вступу в Міжнародний валютний фонд. Проте «повоєнна ейфорія» після Карибської кризи вже встигла охолонути, а США, маючи всі важелі управління МВФ, не допустили «реанімації» економіки свого основного супротивника [13, с. 26–29].

Варто також зазначити, що Україна (УРСР) як незалежний член ООН могла бути в МВФ відокремлено від СРСР та отримувати хоча б технічну й консультаційну допомогу. Проте УРСР не скористалася цим шансом у межах СРСР, незважаючи на те, що її правосуб'єктність це дозволяла [13, с. 29].

Висновки. Таким чином, валютні відносини як елемент міжнародних економічних відносин виникли ще в V – IV століттях до н. е. Проте міжнародно-правове регулювання (у межах класичного, а згодом – сучасного міжнародного публічного права) вони отримали лише в другій половині ХІХ століття. Сьогодні у вітчизняній літературі прийнято виділяти три основні етапи розвитку міжнародної валютної системи як публічних відносин, що становлять предмет міжнародного валютного права:

а) золотий монометалізм, що замінив середньовічний срібний і бронзовий монометалізм, а також біметалізм;

б) Бреттон-Вудська валютна система, яка закріпила золотий вміст єдиної валюти – долара США, а згодом універсальної валюти – Спеціальних прав запозичень (SDR);

в) Ямайська (Кінгстонська) валютна система, що відкріпила всі світові валюти від будь-якого виду забезпечення вартості грошей.

Прототип міжнародних валютних правовідносин, що існували до ХІХ століття та виражали міждержавні домовленості про визнання тих чи інших валют, потребували негайного реформування. Цього часу це неможливо було здійснити без участі всієї світової спільноти, адже економіка – рушійний елемент у всіх глобалізаційних процесах. Тим самим

міжнародне публічне право здійснило вагомий вплив на світову економіку, виробивши єдині «правила гри» для всіх держав. Звісно, перші спроби не були успішними, а світові війни дали змогу швидше побачити проблеми нового світового валютного правопорядку. Однак оскільки процес глобалізації світової економіки є безперервним, така зміна правового регулювання є необхідним елементом у глобалізаційних процесах. Економічні кризи кінця ХХ – початку ХХІ століття є ознаками того, що міжнародна валютна система потребує чергового реформування. Здобувши незалежність, Україна стала активним учасником міжнародних валютних правовідносин.

Література:

1. Haberler G. The International Monetary System After Jamaica and Manila / G. Haberler // *Weltwirtschaftliches Archiv*. – 1977. – № 113. – Р. 1–30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/40438220>.
2. Malanczuk P. Akehurst's Modern Introduction to International Law / P. Malanczuk. – London ; New York : Routledge, 1997. – 449 p.
3. Steil B. Red White. Why a Founding Father of Postwar Capitalism Spied for the Soviets / B. Steil // *Foreign Affairs*. – 2013. – March/April. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.foreignaffairs.com/articles/138847/benn-steil/red-white>.
4. Альтшулер А. Международное валютное право / А. Альтшулер. – М. : Международные отношения, 1984. – 256 с.
5. Бойцун Н. Міжнародні фінанси : [навч. посібник] / Н. Бойцун, Н. Стукало. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – 336 с.
6. Вайцеховська О. Історія зародження міжнародних фінансових відносин в стародавній період / О. Вайцеховська // *Митна справа*. – 2014. – № 6(2.1). – С. 102–107. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2014_6\(2.1\)_20.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2014_6(2.1)_20.pdf).
7. Грабинський М. Історія становлення фінансово-економічних та валютно-кредитних публічних правовідносин / М. Грабинський // *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право : зб. наук. праць V щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 лютого 2016 г.)*. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – С. 46–49.
8. Дунас О. Правовий статус міжнародних фінансових організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / О. Дунас ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
9. Лазебник Л. Міжнародне фінансове право : [навч. посібник] / Л. Лазебник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 312 с.
10. Статті Угоди Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page.
11. Шамова І. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн : [навч. посібник] / І. Шамова. – К. : КНЕУ, 2001. – 195 с.
12. Шаров О. Монетарні та валютні війни як інструмент економічної політики / О. Шаров // *Вісник Національного банку України*. – 2013. – № 10(212). – С. 12–19.

13. Шаров О. Наступний Бреттон-Вудс: логіка розвитку міжнародної валютної системи / О. Шаров // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 7(221). – С. 20–29.
14. Яременко О. Роль Міжнародного валютного фонду у забезпеченні валютного регулювання в Україні / О. Яременко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – К. : Київський університет, 2009. – № 116. – С. 41–44.

Грабинский М. И. Основные этапы развития международных валютных правоотношений

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы определения этапов развития международной валютной системы. Раскрыты научные позиции относительно международно-правовых актов и их влияние на реформирование международной валютной системы. На основании этих признаков проведен анализ международно-правового регулирования валютных отношений.

Ключевые слова: Международный валютный фонд, Бреттон-Вудская валютная система, Ямайская валютная система, золотой стандарт, Латинский валютный союз.

Hrabynskyi M. Milestones of the international monetary law relations

Summary. International monetary law as a branch of international finance and subbranch of modern international economic law originated in the postwar period. However, international monetary legal relations as part of the international economic relations have emerged in the XIX century. The development of contemporary international monetary law starts approximately in the second half of the XX century, when there was an understanding that the European Community can no longer respond to the lack of international legal regulation of the monetary component of their economic interests. The crisis in postwar economy, spontaneity of currency system and other problems of new economic sectors at that time need the legal regulation of public financial and economic relations, which are covered by public international law. The issues of stages of international monetary law relations was engaged by A. Altshuler, V. Shumilov, O. Sharov, O. Dunas, L. Lazebnyk, N. Boytsun, O. Vaytsehovska, G. Haberler, P. Malanchuk and others. But, unfortunately, there is no single universal approach to determine the stages of development of these relations, and each of the existing approaches has its advantages and disadvantages. In this article we consider the problem of defining the stages of development of the international monetary system. Scientific position on the international legal instruments and their impact on the reform of the international monetary system is highlighted. Based on these characteristics analysis of international legal regulation of currency relations is made.

Key words: IMF, Bretton Woods monetary system, Jamaican currency system, gold standard, Latin Monetary Union.